

Remzi Demir

*Philosophia Ottomanica:
Osmanlı İmparatorluğu Döneminde
Türk Felsefesi Eski Felsefe I*

Lotus Yayıncılık, Ankara 2005, 233 s. (resimli)

Ciddi düşünsel ürünler, hiç kuşkusuz, yıllarca süren bir araştırmanın sonucunda ortaya çıkabilirler. Demir'in *Philosophia Ottomanica*'sı da böyle bir süreçten geçilerek hazırlanmış ve alanında bir ilk olma özelliğiyle son derece önemli katkılar sağlayacak bir yapıt olarak yayın dünyamıza kazandırılmıştır.

Türk düşüncesi veya Türk felsefesi tarihi henüz incelenmiş bir alan olmaktan çok uzaktır. Bu sahada genel amaçlı çalışmalar bile henüz yazılmamıştır. Monografi niteliğinde bazı çalışmalarla karşılaşılsa bile, Türk felsefesinin temel temaları ve problem alanlarını bütünsel olarak ele alıp irdeleyen kapsayıcı ve tüketici hiçbir yapıt ortaya konulmamıştır. Bu nedenle Türk felsefe tarihini ilgilendiren problemlerin gelişimini izlemek, bu konularda "yeterli" ve "tutarlı" yargılarda bulunmak çok zor, hatta olanaksızdır. Durum böyle olunca;

1. Pek çok alanda olduğu gibi, Türk düşüncesini de anlamak,

açıklamak ve anlamlandırmak için bütünüyle Batılı kaynaklara, kavramlara ve argümanlara başvurmak adeta kaçınılmaz bir "bilimsel hakikat" olarak benimsenmiş durumdadır.

2. Türk düşüncesinin özgün ve özgül yönlerinin olup olmadığı, doğal olarak hiçbir zaman en azından bir "sav" olarak bile, ortaya konulamadı, konulamazdı da.

3. Bütün "tanımlamalar" Batılı ölçütlere göre yapıldığı için de, bırakalım bir özgünlük arayışını, "filozof" veya "düşünür" olarak tanımlanacak ve kabul edilecek bir "kimse"nin olup olmadığı bile bir belirsizlik taşımaktadır.

4. Türk tarihinin yediyüz yıllık uzun bir dönemini oluşturan Osmanlılar Dönemi'ne ilişkin "Osmanlılar neden bilimsel devrimi gerçekleştiremediler?", "Osmanlı Devleti'ne matbaa neden geç geldi?" veya "Osmanlılarda felsefi etkinlik var mıydı?" gibi birçok "özel" soru, salt bu nedenden dolayı yanıtlanamamıştır.

Birçok önemli bilim tarihi çalışmasını gerçekleştirmiş olan Demir, bu ve benzeri birçok kaygıyla, uzun süren bir araştırma sonucunda *Philosophia Ottomanica*'nın "Eski Felsefe" başlıklı birinci cildini yayımlamıştır ve kitapta verdiği bilgilere bakılırsa, ikinci ve üçüncü ciltleri de arka arkaya okuyucuların hizmetine sunulacaktır. Yazar üç ciltlik bu felsefe çalışmasını hazırlamaktaki amacını şöyle belirtmektedir:

"*Philosophia Ottomanica: Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Türk Felsefesi* adını verdiğimiz bu çalışmanın temelde iki maksadı vardır: Bunlardan birincisi Osmanlılar döneminde incelenmeye degecek yoğunlukta ve olgunlukta bir "felsefe etkinliği"nin bulunduğunu kanıtlamak; ikincisi ise, sözkonusu etkinlik sonucunda ortaya çıkan düşünsel birikimin bazı özgün yönlerinin mevcut olduğuna dikkat çekmektir."

Philosophia Ottomanica'nın giriş bölümünde "Osmanlı felsefesi" teriminden ne amaçlandığı açıklanmıştır. Buna göre, *Philosophia Ottomanica*, sözkonusu terimle, Osmanlılar döneminde ve Osmanlılar ülkesinde yapılmış ve yaratılmış felsefeyi tanımlamakta ve belirtmektedir. Burada dikkat çeken bir diğer önemli belirleme de, yazarın doğru bir biçimde *Philosophia Ottomanica*'nın tam anlamıyla anlaşılmasının ve açığa çıkarılabilmesinin ancak bilim tarihi, edebiyat tarihi ve

din tarihi çalışmalarının da dikkate alınmasıyla olanaklı olacağını belirtmesidir.

Philosophia Ottomanica bu üç ana eksen üzerinde irdelendiğinde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

1. Felsefe, filozof ve edebiyat gibi temel kavramlar bütünüyle Batılı tanımlar esas alınarak düzenlendiği ve içeriği doldurulduğu için, Fuzûlî gibi birçok büyük düşünce adamı salt şair olarak tanıtılmıştır. Oysa Demir'in yaptığı inceleme açıkça göstermektedir ki, Fuzûlî elbette büyük bir şair ve edebiyat adamıdır, ancak en az o ölçüde de büyük bir düşünür ve filozoftur da. Çünkü hemen bütün yapıtlarını *-Leylâ ve Meccânûn*, *Matla'ul-İ'tikâd fî Ma'rifeti'l-Mebde'* ve *el-Me'âd ve Dîvân-* tasavvuf öğretisi etkisinde hazırlamış, edebiyatın gücünün, güçlü bir düşünsel temelden kaynaklandığını ve dolayısıyla güçlü bir felsefi argümanın da sağlam bir edebî temele dayandırılmasının gerekliliğini böylece göstermiş olmaktadır. Bu, aslında Antik Yunan filozoflarının yapıtlarında karşılaştığımız "ana formun" kendisinden başka bir şey değildir. Çünkü Platon'un yapıtlarını okuduğumuzda düşünsel bir derinliğin yanında, aynı zamanda "didaktik" bir edebî kimliği de açıkça görmekteyiz. Hatta Reichenbach'ın da yerinde belirttiği üzere, "Platon'un bütün yapıtları didaktik şiirin en güzel örnekleri-

dir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Fuzûlî hem ontoloji hem de epistemoloji alanlarında görüşler dile getirmiştir. Epistemoloji, yani bilginin kaynağı, doğası ve değeri konularının irdelendiği bilgi kuramı alanında kendi zamanında etkin ve başat konumda bulunan bilgi sınıflandırmalarını derlemiştir. Büyük bir titizlikle filozofların, bilginin sınıflandırılması konusunda uzlaşım ve uyuşum içerisinde bulunmadıklarını belirtmiş ve ardından da aynı durumun bilginin kaynağı ve elde edilişi konularında da sözkonusu olduğunu doğru bir biçimde ortaya koymuştur. Bunun anlamı şudur: Fuzûlî, düşünceleri felsefeye dönüşen bir şairdir. Tıpkı gerçeği arayış etkinliğinin ortadan kalktığı veya yine Reichenbach'ın deyimiyle, şaire dönüşen bir filozofun felsefesi olan Platon felsefesi gibi, Fuzûlî'nin düşünsel ve bilişsel söylemlerinin, hayal ürünü bir dünya görüşü oluşturma etkinliği taşıyan bir felsefe olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca Demir'in çalışması bu durumun sadece Fuzûlî için sözkonusu olmadığını da göstermektedir. Çünkü *Philosophia Ottomanica*'nın "Kaygusuz Abdal ve Eleştirel Tasavvuf" başlıklı bölümünde, Demir'in özgün yapıtlara dayanarak verdiği bilgilerden, XV. yüzyılın büyük edebiyatçılarından Kaygusuz Abdal'ın da hem nazım hem de nesir formunda kaleme almış olduğu ya-

pıtlarında İnsan-Doğa-Evren ve Tanrı konularında felsefi açıklamalarda bulunan büyük bir düşünür olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, Kaygusuz Abdal'a göre, Tanrı hem evrende hem de insanda tecelli etmiş olduğundan, bu varlık alanları arasında bir ayrılık değil, Tanrı'nın varlığına bağlı bir birlik (vahdet-i vücûd) sözkonusudur.

Bütün bunlar, kimi Türk edebiyat tarihçilerinin bilimsel ve felsefi donanımlarının olmaması, daha doğrusu böyle bir eğitim sürecinden geçmemeleri nedeniyle her şiir yazarının şair veya edebiyatçı olması gerektiği sığ düşüncesiyle Türk edebiyatına yaklaşımlarından dolayı, derin felsefi düşünüşün öncülüğünü yapmış birçok Türk yazarının düşünce tarihinde gereken yeri almasını önlemiş olduğunu göstermektedir. Bunun ne anlama geldiğini en iyi Iris Murdoch'un Türkçe'ye de kazandırılmış olan *Sartre'in Yazarlığı ve Felsefesi* adlı kitabında görmek olanaklıdır. Murdoch, XX. yüzyılın birkaç büyük filozofundan birisi olan Jean Paul Sartre'ın sadece edebî başarılarını değil, aynı zamanda felsefesinin de pek çok ayrıntı noktasını ve felsefi düşünceleriyle edebiyattaki yetileri arasındaki derin ilişkileri başarılı bir biçimde sorgulayabilmiştir. Bu anlamda Türk edebiyatının hiçbir ünlü yazarı hakkında gerçekleştirilmiş herhangi bir araştırma ürününün olmaması, yukarıdaki belirleme-

mizi doğrulamaktadır. Öyleyse evrensel anlamda felsefeye dönüşmüş bir Türk felsefesinin olup olmadığı ve kaynaklarının neler olması gerektiği konuları yeniden sorgulanmalıdır. Demir'in *Philosophia Ottomanica* adlı çalışması, bu bakımdan bir başlangıç sayılabilir. Çünkü diğer pek çok edebiyatçının yanında sadece Fuzûlî ve Kaygusuz Abdal üzerine geliştirdiği açıklamaları, bu iki büyük edebiyat adamının aynı zamanda ciddi bir felsefi birikime sahip olduğunu, bu bağlamda geleneksel Türk Düşüncesi'nde canlı bir tartışma ortamının varlığını ortaya koymaktadır.

2. Geleneksel felsefenin üç temel disiplini sözkonusudur: Varlıkbilim, Bilgikuram ve Değerler etik ve estetik-. Bu geleneksel yapı Modern dönemde bilimde ortaya çıkan gelişmeler sonucunda değişime uğradı ve felsefenin varlık hakkında bilgi vermeyi amaçlayan disiplini, Varlıkbilim, doğal olarak ortadan kalktı ve felsefi etkinlik daha çok bilgi ve değerler alanında yapılan çalışmalarla yoluna devam etti. Bu alanlarda olağanüstü gelişmelerin elde edildiğini biliyoruz. Günümüzde de değerler alanı hâlâ en gözde felsefi ürünlerin verildiği bir disiplin olma özelliğini taşımaktadır. Demir'in *Philosophia Ottomanica*'da verdiği bilgilerden, Türk düşünce tarihinde bu alanda da çok ciddi bir birikim ve tartışmanın olduğu anlaşılmaktadır.

Bu konuda Türk düşüncesinde iki temel yaklaşım biçimiyle karşılaşıldığı anlaşılmaktadır: Kelâm ve Siyaset. Burada özellikle kelâma dikkat çekmekte olan Demir, haklı olarak kelâmın evrensel felsefenin içerisinde yer aldığını ve ortaçağ Hıristiyan dünyasındaki ne benzer bir biçimde bir tür apologia, yani savunma görevi üstlenmiş felsefi etkinlik olduğunu vurgulamaktadır. Bu demektir ki, nasıl ortaçağ Hıristiyan felsefesi XVII. yüzyıl Batı felsefesini yarattıysa, Descartes'in analiz kuralını Ockhamlı William'dan, Stuart Mill'in ünlü tümevarım kuralları adıyla tarihe geçmiş olan dört kuralından birincisini, yani uyuşma yöntemini Duns Scotus'tan almasına olanak yarattıysa, benzer bir gelişmenin aynen klasik dönem İslâm dünyasında da yaşandığını ve bu eylemin daha sonra Osmanlı Devleti'ne geçtiğini belirtmektedir. Yine *Philosophia Ottomanica*'da kelâm çalışmalarının başta Tanrı'nın varlığı olmak üzere, Tanrı-Evren-İnsan ilişkisi, bilgi kaynağı olarak akıl ve vahiy, özgürlük ve sorumluluk gibi salt evrensel felsefi kavram ve problemler üzerinde ayrıntılı olarak durduğu ve pek çok çözüm önerisinde bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Burada belki daha yoğun bir biçimde vurgulanması gereken husus; yanıtın çok, sorulan sorunun önemi ve gerçek bir felsefi etkinlikte aranacak niteliğin de bu olduğudur.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Türk düşünce geleneği içerisinde adına ne denirse densin, gerçek anlamda bir felsefi etkinliğin çok canlı bir biçimde yaşandığı anlaşılmaktadır. Başta Ali Kuşçu olmak üzere, medreselerde ders vermiş olan Molla Lütfi, Hocazâde, Ali Tûsî, Kemalpaşazâde, Fuzûlî ve Gelenbevî gibi düşünürler bu yolda epeyce emek ve çaba sarf etmişlerdir.

Benzer bir durum, siyaset felsefesinde de göze çarpmaktadır. Bu alanda da Türk düşünürler, yönetenler ile yönetilenlerin, yani dört sınıf olarak adlandırılan bilginler, askerler, tüccarlar ve çiftçilerin yerlerini ve görevlerini bildikleri ve buna uygun davrandıkları bir sistemin bütünüyle uyumlu bir “evren” oluşturduğu bilgisi ve bilinciyle hareket etmiş ve bu doğrultuda kuramsal olmasa bile, kılışsal bir siyaset kuramı geliştirmişlerdir.

Bütün bunlardan açığa çıkan şudur: Düşünülenin ve benimsenmiş olanın aksine evrensel anlamda bir felsefi etkinlik Türk entelektüel yaşamında her dönem var olmuştur. Genel felsefe tarihinde karşılaşıldığı üzere, zaman zaman dinsel, zaman zaman da pratik amaçlara yönelik olsa da bu etkinlik sürdürülmüştür. Türk düşüncesi, büyük ölçüde eklektik bir yapı göstermekle birlikte, kendi tarihsel ve toplumsal koşulları çerçevesinde, özgün ve özgül bir niteliği de bulunmaktadır.

Özellikle Osmanlı Devleti döneminde bu entelektüel etkinlik daha çok pratik veya uygulamalı disiplinlerde gelişme göstermiştir. Bu son derece doğal ve sağlıklı bir gelişmedir. Tıpkı bugünün güçlü devleti olan ABD’de pragmatik felsefenin etkin ve başat konumda bulunması gibi, geçmişin büyük gücü Osmanlı Devleti’nde de uygulamaya yönelik alanlar, yani *praxis* ön planda yer almıştır. Diğer taraftan Fârâbî ve özellikle de İbn Sînâ’nın felsefi görüşleri incelenmiş ve ayrıntılı bir biçimde tartışılmıştır.

Bunların dışında *Philosophia Ottomanica*’nın diğer bir dikkat çekici yönü de, Türk Düşünce Tarihi’ne özgü görünen ve daha önce sorulmayan bazı önemli problemleri gündeme getirmesi ve felsefi bir bakışla tartışmaya açmasıdır. Böyle bir bakış ister istemez yeni kavramların oluşturulmasını ve bu özgül problemler çerçevesinde tanımlanmasını gerektirmiştir ki, bu özelliğinin düşünceye yeni açılımlar kazandırdığı söylenmelidir. Öyle anlaşılmaktadır ki, önümüzdeki yıllarda yapının gerek sorunsallaştırma ve gerekse kavramsallaştırma denemeleri yaygın bir biçimde tartışılacak ve bu tartışmalar muhtemelen geleceğin Türk düşüncesinin kendi özgün temelleri üzerinde yeniden kurgulanmasına aracılık yapacaktır.

Yazarın ısrarla üzerinde durduğu konulardan birisi de, Türk dü-

şüncesinin örneğin Çin veya Hint düşüncesi gibi, kendisine özgü yapılanımı olan bir düşünce biçimini içerdiği ve Avrupa düşüncesine benzemeyen yönlerinin bulunması nedeniyle değersiz gösterilemeyeceğidir. Her uygarlık, içinde bulunduğu toplumsal ve iktisadî koşullar nedeniyle, insanlığın asırlardan beri yanıtını aradığı felsefi problemlere farklı yanıtlar vermiştir ve bu yanıtları birbirlerine kıyasla değerli kılan şey, temelde dayandığı ilkeler değil, bu ilkelerin ne ölçüde mükemmel düzeyde işlenmiş olduğudur. Bu açıdan bakıldığında

sözkonusu yapıtının birinci cildinde ön plana çıkan ve Türk düşüncesi'ni temsil eden felsefi öğreti, daha XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da muhtelif toplumsal katmanlar tarafından işlenmiş olan tasavvuf öğretisidir. Öyle ki, Öyleyse Türk düşünce tarihine yeni bir gözle ve yeni araştırmalar ışığında tekrar eğilmek ve daha fazla belgeye dayalı araştırmayla aydınlatmak gerektiği artık açıktır.

Bu öğretinin Doğu'nun diğer uygarlıklarında karşılaşılan Budizm'in ve Taoizm'in toplumsal hayatta oynadığı rolü oynayabilecek olgunluktur.